

Hajdú hagyomány a hajdúvárosokban

Bazsa György

kémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem

Ez a kis írás (a Szemle honlapján elérhető mellékletével) egyfajta pandantja a folyóirat előző számában megjelent *Civis szellemiség és önarckép Debrecen utcaneveiben* c. írásomnak.¹ Debrecen olyan megyének a székhelye, amelynek neve a magyar történelem egy karakteres szegmensét örökíti meg. Azzal együtt van ez így, hogy maga a város, a „civisváros”, közvetlenül nem része ennek a karakteres szegmensnek. Ez a történelmi rész félévezredes múltra tekint vissza, aminek bőséges irodalma van.² A hajdúkról van szó, akik ma már az eredeti értelemben – fegyveres marhapásztorok – nyilván nincsenek, de a hajdú hagyomány igencsak élő és sokféleképpen őrzött valóság.

A hajdúk történetének sarkalatos, mondhatjuk fordulópontja részvételük a Bocskai István vezette – sokak szerint egyetlen sikeres – magyar szabadságharcban. 1604. október 14/15-e éjjelén Álmosd mellett döntő győzelmet arattak a Habsburg császár seregei fölött, s ennek jutalmául a fejedelem 1605. december 5-én a korponai országgyűlésen okiratban adott kollektív nemességet 9254 hajdú vitéznek, s családjukkal együtt letelepítette őket birtokain. Ezzel együtt földesúri fennhatóságtól mentes „hajdúszabadságot” is kaptak, ami viszont katonai szolgálati kötelezettséggel járt. Ekkortól formálódtak – több lépésben – a szabad hajdúvárosok, melyek 1609-től sajátos függetlenséget élvező *Hajdúkerületet* alkottak. Ennek székhelye Hajdúböszörmény lett, s maradt 1876-ig, amikor a megyerendezéssel Hajdú megyéhez kerültek. Ennek székhelye – minden törekvésük ellenére nem Böszörmény, hanem – nagysága, súlya, és nem hajdú-volta okán – Debrecen lett. (1950 óta pedig az akkor kialakított Hajdú-Bihar megyéhez tartoznak.) A *Hajdúság* a földrajz tudományban a *középtáj* kategóriába tartozik.³

Lépjünk az előzményekből a jelenbe: „A hajdani nemes Hajdúkerületet (Districtus Haidonialis) alkotó *Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Vámospercs és Polgár* városok önkormányza-

¹ Bazsa György: *Civis szellemiség és önarckép Debrecen utcaneveiben*, Debreci Szemle XXVII. 193–199 (2020)

² Benda Kálmán: *Letelepített katonák, hajdúk a magyar történelemben* – <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-056/ch08.html>;
Major Zoltán László: *Adatok a Bocskai-hagyományokhoz* – <http://hbml.archivportal.hu/data/files/145133127.pdf>;

³ Hajdúság: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Hajd%C3%BAs%C3%A1g>

tai, valamint a jelen alapszabályt elfogadó további alapító tagok a hajdúkerületi elődök összefogásának és együvé tartozásának megmásíthatatlan érzésével és tudatával, a jeles és nemes hajdúk jövőbeli identitástudatának megőrzése végett is, kulturális és hagyományörző céllal és az együttműködési szándékuk jeléül ... az alapszabályban meghatározott célra 2013. augusztus 16. napján megalapították a *Hajdúkerületi Hajdúvárosok Egyesületét*.⁴

A hét nagy hajdúváros mellett ismert a *bihari kishajdú városok* köre is.⁵ A több mint 20 település áttekintése meghaladja a jelen írás szándékait és kereteit.

A cívis szellemiség és önarckép keresésekor a debreceni utcanevek adtak ehhez széleskörű alapot. Más jelentős és karakteres cívis elemet keveset találni Debrecenben. Az ilyen témájú városi (farsangnyitó dalidó)⁶ vagy egy-két iskolai rendezvény⁷, egy hírportál, néhány kisebb cég neve utal a cívis hagyományokra. A *Debreceni Értéktár* csak „magunk között” nevezi magát *cívis értéktárnak*. Irodalma bőven van a témakörnek, egészen friss és alapos is,⁸ de a városba látogató alig találkozik a cívis múlt karakteres tükröződésével. A Nagytemplom, Csokonai, Fazekas, Bocskai, Szabó Lőrinc, Szabó Magda és mások szobrai, a sok iskola, intézmény, az egyetem elsődlegesen nem a cívis múltat idézik.

A hét hajdúváros közül öt már nevében is hordozza múltját, s ottani lakosként, de látogatóként, érdeklődőként, (internet) olvasóként jól érzékelhető, hogy ez nem csak utcanevekben, hanem látványos formákban, elsősorban szobrokban, másrészt intézménynevekben él és tükröződik. A Hajdúkerület idején a hajdú-lét egyrészt közigazgatási, másrészt életformai valóság volt, 1876-os megszűnése után kezdett kialakulni az identitás és a hagyomány megőrzésének és éltetésének gyakorlata.⁹

Utcanevek

Az utcanevek áttekintésekor Debrecenben a cívis hagyomány, a városhoz kötődés megjelenése mellett a református egyház, a református kollégium és az álla-

⁴http://www.archiv.hajdunanas.hu/useruploads/files/eloterjesztesek/2015_junius/12_np_Hajdukeruleti_Hajduvarosok/ALAPSZABALY_2015Hajdukeruleti.pdf

⁵ Nyakas Miklós: *A bihari kishajdú városok története*, Debrecen, 2005. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_Sak_16_Bihari_05/?pg=0&layout=s

⁶ <https://civishir.hu/helyben-jaro/2020/01/a-tobb-evszazados-civis-hagyomany-folytatodik>

⁷ <https://www.dehir.hu/tag/civis-alom-interaktiv-varostorteneti-vetelkedo/>

⁸ Kálnási Árpád: *A cívis élet lexikona* 1–4. 2019 https://silver.drk.hu/sites/default/files/feltoltes/I_kotet.pdf, *Debreceni cívis szótár*, DE Nyelvtudományi Intézet, 2005 <http://mnytud.arts.unideb.hu/sorozat/dcsz/dcsz.pdf>

⁹ A hajdú történelem és jubileumi megemlékezések gazdag dokumentációját találjuk folyóiratunk 2006. évi 3. számának hat írásában.

mi egyetem léte és hatása kívánt önálló utcanév-csoportot. A hajdúvárosoknál a neves hajdú(vitéz)ek és itteni letelepítésük közös története, az abban kulcsszerepet játszó erdélyi fejedelmek (kiemelten Bocskai István, majd Báthory Gábor és Bethlen Gábor) igényelt elsőként csoportot. Ezt követte az egyes városok későbbi neves polgáraitól, illetve az adott városhoz kötődő országosan is (el)ismert személyiségekről elnevezett utcák csoportja. A többi névcsoport azonos tartalommal itt is megtartható volt. Újabb blokk kialakítása nem látszott indokoltnak. Természetesen itt is vannak bőven olyan utcanévek, melyeket nehéz lenne informatív, koherens kategóriákba rendezni. A hét város mérete együtt bő „fele” Debrecennek: mintegy 108 ezer hajdúvárosi lakos vs. 204 ezer civis polgár, 1081 vs. 1821 utcanév. Összehasonlítást csak óvatosan szabad tenni, mert míg a hét hajdúvárosban lehet/van pl. hét Bocskai vagy Pacsirta utca, addig Debrecenben nyilván csak egy-egy indokolt. Szobrok vagy intézménynevek tekintetében ilyen korlát viszont nincs, de ezt nem is lépi át semmi Debrecenben.

utcanév csoport	Bószörmény	Szoboszló	Námás	Hadház	Dorog	Polgár	Vámospercs	Összes utcanév		Debrecen
Bocskai, Báthory, Bethlen	3	3	3	2	1	2	3	17	137	176
hajdúk	17	10	3	3	1	2	-	36		
neves városi polgárok	33	11	13	4	-	2	-	63		
városhoz kötődő híres emberek	7	10	6	3	4	1	-	31		
egyházi személyek	6	3	2	-	-	-	-	11		36
magyar történelem	74	36	39	32	16	27	10	234		144
magyar irodalom	26	26	22	13	4	21	13	125		87
művészet, zene, festészet	8	8	3	2	-	4	2	27		32
tudomány	12	8	1	1	1	1	-	24		26
sportolók	-	-	1	-	-	-	-	1		7
városrész	2	2	1	6	-	1	2	14		64
útirány a városból	10	11	8	4	7	1	8	49		41
földrajzi név	25	3	6	2	4	10	1	51		104
női név	-	2	-	2	-	-	-	4		15
férfi név	1	1	-	1	-	-	-	3		15
állat	1	10	12	5	10	2	2	42		119
növény	3	25	15	12	8	11	6	80		362
foglalkozás	4	2	-	3	5	-	-	14		121
részösszesen	232	171	135	95	61	85	47	826		1349
egyéb vegyes	40	58	35	32	51	14	25	255		472
összesen	272	229	170	127	112	99	72	1081		1821
lakosság (kerekek ezer fő) - KSH	31	24	17	12	10	8	6	108		204

Az utcanév gyakorisági táblázat első sora azt mutatja, hogy a hajdú hagyomány mindegyik városban – bár különböző mértékben – jelen van.¹⁰ Mind a hét

¹⁰ <https://data2.openstreetmap.hu/utcanev.php>

város nevezett el közterületet Bocskai Istvánról és ugyancsak mindenütt van Hajdú/Hajdúkerület/Szabadhajdú utca/út. Báthory (Gábor) és Bethlen (Gábor) nevét öt-öt város utcanévtábláin találjuk. Az utolsó hajdúkerületi főkapitány, Sillye Gábor emlékét három városban örökíti meg utcanév. (Egyébként Debrecenben mind a négy utcanév megtalálható.) Látható, hogy Hajdúböszörmény, bizonyára mint az egykori Hajdúkerület székhelye, kiemelkedő figyelmet fordít hajdú múltjának és közelmúltjának ilyen formájú megjelenítésére. Ez Hajdúszoboszlón és Hajdúnánáson is jól érzékelhető gyakorlat.

A további csoportok között mind a hét városban a magyar történelem és a magyar irodalom „vezet”. Ez nem különleges, az összes magyar utcanév jól becsülhető „top tíz”-ét Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Dózsa, Ady, Arany, Széchenyi, József Attila, Árpád, Táncsics és Deák vezetik, ami arra is utal – alaposabb tanulmányok nélkül is megfogalmazhatóan – hogy a tiszteletet és szellemi örökséget tükröző utcanévadás a XIX. század végén és a XX. század első felében vált általánossá hazánkban. Mindegyik hajdúvárosban van Petőfi, Hunyadi, Kossuth, Jókai, Vasvári, Vörösmarty, Rákóczi, Vasvári, Zrínyi, Mátyás király utca/út. Hat helyen találkozunk Ady, Árpád, Csokonai, Deák, Dózsa, Kölcsey, Móricz, Széchenyi és Táncsics, öt esetben Arany, Batthyány, Bem, Berzsényi, Kazinczy, Kinizsi, Lehel, Mikszáth és Munkácsy nevével (a korábban említett három erdélyi fejedelem mellett). Tegyük teljesebbé a sort: Bartók, József Attila, Lorántffy és Szabolcs (mindössze 3×, ahhoz képest, hogy egykor Szabolcs vármegyéhez tartoztak). Gyakoriak itt is a földrajzi (51) és a városból kivezető útirány nevek (49). Az állat és növénynevek – kissé meglepően – viszonylag ritkák (Debrecenhez képest különösen, de ott sok utcának kellett nevet adni): vezet a Pacsirta (8×), majd jönnek a növények: Akác, Rózsa, Szőlő (6–6×). Két csoportot érdemes még kiemelni a táblázatból: 27 utca viseli művész, 24 pedig tudós nevét.¹¹ A sportolókat egyedül Hódos Imre olimpiai bajnok képviseli – Hajdúnánáson, szülővárosában. Itt is említsük meg a szerény számú névadó nőket: közismertek Lorántffy Zsuzsanna (3×), Laborfalvi Róza, Dériné, Jászai Mari, Veres Pálné, Erzsébet (2); a helyiek: Boda Katalin, Magyar Gáborné, Soós Sára), valamint a 6 nem magyar személyt: Kálvin (4×), Luther (3×)¹², Gorkij (2×), Dante, Gagarin, Puskin.

Szobrok, domborművek

Markánsan és látványosan jelenik meg a hajdú örökség a városok nagyobb részt impozáns, komoly művészi értéket is jelentő, városképet formáló szobraiban és

¹¹ Szubjektív szerzői szomorúság: a tíznél is több magyar vagy származású Nobel-díjasról sem Debrecenben, sem a Hajdúságban nincs utca elnevezve.

¹² Hat város lakosai között nagy többségben vannak a református hívek (és templomok), Hajdúdorog viszont görögkatolikus egyházmegyei székhely.

számos intézményük elnevezésében. Ki kell emelni a szobrokat, mivel ezek létesítése mindenkor jelentős anyagi ráfordításokat, olykor áldozatokat igényelt. (Bocsánatos megjegyzés: az utcanevék adóinak kiválasztása nyilván nem jár külön költséggel.) A szoborállítás időskálája – 1907-től 2017-ig – váltakozó gyakorisággal, de összességében folyamatosságot mutat a hagyományban. Az intézménynevek pedig a hétköznapi életben és a velük kapcsolatos dokumentumokban (pl. érettségi bizonyítványokban), gyakran az idegenforgalomban tartják ébren a hagyományt – írásban és élőszóban egyaránt.

Érthetően Bocskai István emléke dominál – 8 szoborral. Többségükben egész alakos, olykor lovasszobor őrzi a letelepítő fejedelem emlékét, az utódok szimbolikus háláját, hajdú-voltuk büszke vállalását. Báthori Gábor, Bethlen Gábor, Sillye Gábor 1–1, a hajdúk 4 alkotáson jelennek meg. Külön figyelemre méltó, hogy több esetben találkozunk a hét hajdúváros együttes megjelenítésével.

Hajdúböszörmény

Bocskay (!) szobor (2 alakos) – Holló Barnabás (1906)¹³

Sillye Gábor mellszobra – Tóth Sándor (1984)¹⁴

Táncoló hajdúk (7 figura – 7 hajdúváros) – Kiss István (1986)¹⁵

Báthory Gábor mellszobra – Fekete Tamás (1991)¹⁶

Őseink szoborcsoport – Kosina László (2008)¹⁷

Hajdúdorog

Hajdúk kútja (a 7 hajdúváros címerével) – Fürtös György, Deák József (1984)¹⁸

Bocskai István lovasszobra – Győrfi Lajos (2005)¹⁹

Hajdúhadház

Bocskai István mellszobra – Tóth Sándor (1986)²⁰

Bocskai István lovasszobra – Győrfi Lajos (2005)²¹

Bethlen Gábor dombormű – Igmándy Zoltán (2017)²²

Hajdúnánás

A hajdúk letelepítése (domborműves emléktábla) – Gyurcsek Ferenc (1987)²³

¹³ <https://hajduboszormeny.hu/bocskai-istvan-szobor>

¹⁴ <https://www.kozterkep.hu/5160/sillye-gabor>

¹⁵ https://www.kozterkep.hu/5101/Hajdutanc_Hajduboszormeny_1986.html

¹⁶ <https://www.kozterkep.hu/5127/bathory-gabor-mellszobor>

¹⁷ <https://www.kozterkep.hu/7066/oseink>

¹⁸ <https://www.kozterkep.hu/17512/hajduk-kutja#vetito=140425>

¹⁹ <https://www.kozterkep.hu/4100/bocskai-istvan-lovasszobra>

²⁰ <http://www.hajduhadhaz.hu/a-varosrol/28-2/>

²¹ <https://www.kozterkep.hu/13028/>

²² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Igm%C3%A1ndy_Zolt%C3%A1n_domborm%C5%B1,_2017_Hajd%C3%BAn%C3%A1n%C3%A1s.jpg

Bocskai István egészalakos álló szobra – Győrfi Lajos (2005)²⁴

Hajdúszoboszló

Bocskai István lovasszobra – Marton László (1972)²⁵

Bocskai István dombormű (A hajdúk letelepítése) – Dr. Berek Lajos (2006)²⁶

Illik megemlíteni, hogy e három erdélyi fejedelemnek még számos helyen van szobra – itthon és főleg Erdélyben. Budapesten a Hősök terén a Millenniumi emlékmű 14 történelmi alakja között ott van ma Bocskai István és Bethlen Gábor szobra. Menjünk tovább. Bocskai István: Bagamér, Biharkeresztes, Nyárádszereda, Medgyes, Nagykereki, Ópusztaszer²⁷ – sőt még Genf is.²⁸ Bethlen Gábor: Aranyosegerbegy, Barót, Gyergyószentmiklós, Kibéd, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Nyírbátor. Báthory Gábor: Berettyóújfalú, Marossárpatak, Nyírbátor.

Oktatási és más intézmények

Külön indoklás és részletezés nélkül elég felsorolni a fejedelmek nevét viselő intézmények nevét. Ebben a körben is Bocskai neve jelenik meg legtöbbször.

Hajdúböszörmény

Bocskai István Általános Iskola

Bocskai István Gimnázium

Bethlen Gábor Általános Iskola

Bocskai Strand- és Gyógyfürdő

Hajdúsági Múzeum (a Hajdúkerület egykori székháza)

Népi Hajdúház

Hajdúhadház

Bocskai István Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola

Hajdúnánás

Bocskai István Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola

Bocskai Filmszínház és Ifjúsági Ház

Hajdúszoboszló

Bocskai István Szakképző Iskola

²³ <https://www.kozterkep.hu/4342/a-hajduk-letelepitesi>

²⁴

https://www.kozterkep.hu/4346/bocskai_istvan_szobra_hajdunanas_gyorfi_lajos_2005.html#mulap

²⁵ <https://www.kozterkep.hu/4194/bocskai-istvan-lovasszobra>

²⁶ <https://www.kozterkep.hu/9631/bocskai-dombormu>

²⁷ https://bocskai.lap.hu/bocskai_szobrok/17819155

²⁸ <https://elismond.com/2011/01/10/genf-reformatorok-fala-2/>

Bocskai István Szakgimnázium és Szakközépiskola
Bocskai István Múzeum
Bocskai Rendezvény központ
Bocskai Stadion

Az országban még számos intézmény, létesítmény, alapítvány, egyesület, szövetség, díj, emlékérem, fesztivál, emlékverseny viseli a fejedelmek nevét.²⁹

A gazdasági, az üzleti szférában is találunk szép számmal (országosan száznál is több) Hajdú, Báthori, Bocskai, Bethlen elnevezéseket, de ezeknél, pl. egy halászati kft-nél ennek inkább megkülönböztető és reklám jellege, semmint hagyományőrző funkciója van, ezért itt most nem szerepelnek.

Internet

A hajdú hagyomány az interneten is megjelenik: a jelen írás hivatkozásai mind elérhetők a neten. Talán érdemes fellistázni a hét város honlapjának vezérmotívumát. Böszörmény itt is kiemeli hajdúváros jellegét.

<https://hajduboszormeny.hu/> „Hajdúböszörmény a hajdúk fővárosa”

<https://hajduszoboszlo.hu/> „Hajdúszoboszló a felüdülöhely”

<http://hajdunanas.hu/> „Hajdúnánás az aranyszalma városa”

<http://www.hajduhadhaz.hu/> „Hajdúhadház a lehetőségek városa”

<http://www.hajdudorog.hu/avaros>

<http://www.polgar.hu/>

<http://www.vamospercs.hu/>

A felvázolt kép egyértelműen mutatja, hogy él a hajdú hagyomány, ahogy azt a Hajdúkerületi Hajdúvárosok Egyesülete már idézett alapítása – egy ilyen írásnál fennköltebben – megfogalmazza: „a hajdúkerületi elődök összefogásának és együvé tartozásának megmásíthatatlan érzésével és tudatával, a jeles és nemes hajdúk jövőbeli identitástudatának megőrzése végett is, kulturális és hagyományőrző céllal és az együttműködési szándékuk jeléül. Ezt lehet és érdemes rendszeres hétköznapi és tartalmas ünnepnapra gyakorlattá formálni.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Dr. Bihari-Horváth László, Dr. Csiszár Imre, Kathiné Juhász Ildikó, Dr. Nyakas Miklós, Szentesi Mihály és Molnár János segítségét az utcanevek háttérének kiderítésében.

²⁹ Talán megbocsátható megjegyzés: Debrecenben az egykori Pacsirta utcai általános iskola Édesapám kezdeményezésére vette fel máig érvényesen Bocskai István nevét.